

Prof. dr. W. Banning

PvdA

kompas

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Kompas

Beginselprogram 1959
Universele Verklaring van de
Rechten van de mens

Toelichting op
het Beginselprogram 1959
door prof. dr. W. Banning

(Derde druk, maart 1966)
Prijs f 0,25

Partij van de Arbeid, Tesselschadestraat 31, Amsterdam-West

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Inleiding

Het zesde congres van de Partij van de Arbeid, dat in maart 1957 in Den Haag werd gehouden, nam met algemene stemmen een voorstel van het partijbestuur aan, waarin werd voorgesteld een commissie ter herziening van het beginselprogram in te stellen.

Spoedig na het congres benoemde het partijbestuur deze commissie. Zij werd gevormd door de partijgenoten:

prof. dr. W. Banning, J. J. A. Berger, ir. C. Boerman, mr. J. A. W. Burger, mr. M. van der Goes van Naters, M. van Haalen, C. Kleywegt, E. v. d. Kooy, mr. Th. J. A. M. van Lier, dr. S. L. Månsholt, dr. J. P. van Praag, ds. L. H. Ruitenbergh, G. J. N. M. Ruygers, drs. D. Roemers, prof. dr. I. Samkalden, prof. dr. ir. W. Schermerhorn, mr. M. van der Stoel, N. Stufkens, J. G. Suurhoff, dr. J. G. H. Tans, prof. dr. J. Tinbergen, drs. J. M. den Uyl, dr. Th. W. van Veen, mr. dr. J. in 't Veld, E. A. Vermeer, dr. H. Verwey-Jonker, drs. J. J. Voogd en dr. A. Vondeling. Tot voorzitter werd benoemd prof. dr. W. Banning; het bureau van de commissie werd gevormd door: prof. dr. W. Banning (voorzitter), mr. Th. J. A. M. van Lier, mr. M. van der Stoel (secretaris), drs. J. M. den Uyl en drs. J. J. Voogd (secretaris).

De commissie heeft snel gewerkt. Reeds in juni 1958 kon een voorlopig concept-program aan het partijbestuur worden aangeboden. In overeenstemming met de opvattingen van de commissie besloot het partijbestuur het voorlopig concept ter discussie toe te zenden aan de leden van de Partij van de Arbeid. Het stuk werd besproken in vergaderingen van afdelingen en in de toen bestaande fakkeldragersclubs en in bijeenkomsten van gewestelijke en stedelijke federaties.

Het resultaat van deze discussie kwam tot uitdrukking in ongeveer 3000 schriftelijke opmerkingen over het voorlopig concept.

De commissie ging opnieuw aan het werk. Zij herschreef

het program, daarbij — voor zover zij meende dat te kunnen — rekening houdend met ervaringen, opgedaan in de discussie met de leden en met de schriftelijk ingekomen amendementen en suggesties.

Het door de commissie opgestelde concept-program werd door het partijbestuur als congresvoorstel overgenomen en aan alle leden toegezonden. In Socialisme en Democratie en in het toenmalige partijblad Paraat werd het nieuwe program toegelicht en aan kritiek onderworpen. Niet minder dan 151 amendementen werden ingediend en in de beschrijvingsbrief voor het zevende congres van de Partij van de Arbeid opgenomen.

Dit congres aanvaardde op 14 november 1959 na langdurige discussie het nieuwe program.

Het werd voorzien van een toelichting van de voorzitter van de commissie, prof. dr. W. Banning en samen daarmee in dit boekje opgenomen.

Het beginselprogram, dat de Partij van de Arbeid hierbij aanbiedt, is een grondplan voor nieuwe maatschappelijke verhoudingen. Het gaat er om op de basis van dit beginselprogram zovelen samen te brengen, dat aan de uitwerking van dit grondplan met succes kan worden voortgewerkt en waar nodig begonnen.

EIBERT MEESTER

TOELICHTING OP HET BEGINSELPROGRAM 1959

De Partij van de Arbeid heeft, na grondige voorbereiding in Commissie en Partij haar nieuwe Beginselprogram vastgesteld en daarmee voor de huidige situatie haar principiële koers bepaald. Natuurlijk: in de eerste plaats voor de verhoudingen in Nederland. Maar het is geen toeval, dat in vrijwel alle landen van West-Europa herziening van het program aan de orde was en is — evenmin, dat die herziening zich in hoofdzaak in dezelfde lijn beweegt. Dit is geen toeval, omdat de maatschappij waarin het democratisch-socialisme zijn doelstellingen wil verwerkelijken, grondig verschilt van die van voor de tweede wereldoorlog, omdat de sociale groepen in de huidige maatschappij anders reageren dan in de vooroorlogse.

Om twee belangrijke verschillen alvast te noemen:

1. meer en sterker dan vroeger spelen internationale machtsverhoudingen een rol ook in onze nationale politiek: Amerika, Rusland, China, de ontwaking van de Aziatische en Afrikaanse volken, hun bevrijding uit het kolonialisme en hun houding ten opzichte van een eigen politiek en sociaal systeem leggen aan het Europese socialisme enorme problemen voor;

2. de arbeidersbevolking rekent terecht met toeneming van welvaart, sociale zekerheid, stijging op de maatschappelijke ladder en eist haar deel op in de leiding van en verantwoordelijkheid voor de maatschappelijke ontwikkeling. Zonder de betekenis van het klassieke socialisme te willen kleineren, blijkt toch in alle landen een bezinning op de inhoud van een modern socialisme aan de orde te zijn.

Bij het schrijven van deze toelichting heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de verschillende artikelen die door J. M. den Uyl, Th. van Lier, J. J. Voogd en mij zelf geschreven werden in Paraat 1959 ter voorbereiding van de discussies in de Partij. Ik heb niet aangegeven waar ik uit deze artikelen letterlijk aanhaalde.

Toen in het partijbestuur ten onzent eenmaal het besluit tot herziening van het beginselprogram 1947 genomen was en de commissie haar arbeid begon, hebben wij ons gerealiseerd, dat enkele dingen vaststonden, de dingen nl. die als grondslag van de partij bij haar oprichting in 1946 door alle daarbij betrokken groeperingen waren aanvaard. Ik noem ze kort:

1e. de democratie werd als beginsel van voortgaande maatschappelijke en politieke hervorming en opbouw aanvaard, dus óók voor de sociale en economische sector van het maatschappelijk leven;

2e. de partij zou zijn doorbraakpartij in de betekenis, die dat begrip in 1946 na jaren van geestelijke en politieke bewustwording, daaraan voorafgaande, had verkregen; niet alleen dat aanvaard en als verrijking en verruiming werd begroet, dat in één partij een fundering van het socialisme op verschillende levensovertuiging mogelijk zou zijn, maar ook dat het socialisme zelf niet als levensbeschouwing zou worden gesteld en gepropageerd;

3e. de partij zou onder het begrip 'arbeid' niet alleen handenarbeid, maar ook geestelijke arbeid verstaan (wetenschappelijke en organisatorische arbeid in de bedrijven, dito in de overheidssector, de arbeid in vrije beroepen) met andere woorden een ernstige poging doen om in één brede volkspartij hand- en hoofdarbeiders samen te brengen. Ik stel niet, dat deze elementen van onze grondslag onveranderlijke, eeuwige beginselen zijn, maar wel, dat wij ze ook voor het nieuwe program hebben aanvaard als niet discutabele verworvenheden.

I De structuur van het program (hoofdstuk I)

Het hoofdstuk 'Democratisch socialisme', is enerzijds een poging tot omschrijving van het centrale begrip, anderzijds de grondslag voor de opbouw van het hele program: alle vijf genoemde punten (a-e) komen in de volgende hoofdstukken uitvoeriger terug.

Misschien krijgt de opzet van dit hoofdstuk zijn duidelijkste

inhoud, wanneer men de vijf punten, de vijf sectoren van het maatschappelijk leven aangevend waar het democratisch socialisme verwerkelijkt moet worden, vergelijkt met de klassieke eenvoudige omschrijving: Socialisme is socialisatie van grond en produktiemiddelen. Stellig wisten de socialisten, die deze economische omschrijving voldoende en karakteristiek achtten, héél goed dat het ging om opheffing van uitbuiting, om vrijheid van de mens, om menselijke waardigheid. Naarmate de verwerkelijking van het socialisme concreter werd, werd tevens duidelijk, hoe nodig doelbewuste arbeid op elk der sectoren werd. De nu gekozen structuur mag dan ook worden gezien als resultaat zowel van praktische ervaring als van hernieuwde theoretische bezinning, die het economisch determinisme verving zonder de enorme betekenis van economische machten te ontkennen.

De structuur is als volgt:

voorop: de samenleving — dáár wordt duidelijk of ieder die een menselijk aangezicht draagt, als mens geëerbiedigd wordt. Er is socialisatie van grond en produktiemiddelen denkbaar, die deze eerbiediging van de mens vertreedt. Dus: éérst de samenleving naar democratisch-socialistische opvatting. Dan: de politieke democratie — waarbij wij voluit erkennen dat er een en ander tot stand is gebracht, maar elkaar tevens inscherpen dat waakzaamheid geboden is: wij hebben niet voor niets dictaturen in verschillende vorm zien opkomen; ook in democratische landen zijn anonieme machtsconcentraties duidelijk aanwijsbare gevaren. Als derde: een sociaal-economische orde van eigen democratisch-socialistische structuur. Als vierde: de wereld van de cultuur: wetenschap, kunst, moraal en geloof. En ten slotte: de internationale samenleving — vanouds een sterk socialistisch motief — dat in de huidige constellatie: groei naar eenheid en dreiging van dictatoriale machtsblokken, en vooral: de ontwaking der gekleurde volken, zijn kracht te bewijzen heeft. Zo stellen wij het dus: de verwerkelijking van het democratische socialisme moet plaatsvinden op deze vijf terreinen, in onderlinge samenhang.

Onze praktisch politieke arbeid én ons creatief socialistisch denken mag géén van deze terreinen verwaarlozen.

2 De zedelijke motieven

Zoëven maakten wij onderscheid tussen klassiek en modern socialisme. Met klassiek socialisme bedoel ik dat van de 19e en aanvang 20e eeuw, waaraan de namen van Marx, Jaurès, Bernstein, Troelstra en vele anderen verbonden zijn: de machtige emancipatiebeweging van het proletariaat, dat de klassenstrijd voerde en voeren moest in vertrouwen op dat proletariaat alleen en wie zich daarmee één wist. Onder modern socialisme bedoel ik het socialisme van vooral na de Tweede Wereldoorlog. Het onderscheid is een gevolg van de veranderingen in de klassenverhoudingen in die maatschappij, in de daarin dominerende instituties, in de heersende mentaliteit, wil men: in de ideologieën. Toch blijft er een diepe verbondenheid in de zedelijke motieven, die tot het socialisme leiden. Alle democratisch socialisme is geboren uit een zedelijk protest tegen het kapitalisme. Het heeft dit stelsel veroordeeld, omdat het betekende economische uitbuiting, schending van de mens, politieke en sociale onmondigheid, voortdurende bestaansonzekerheid en culturele achterstelling van de brede volksmassa. Het bestrijdt bij voortdurend de kapitalistische geest, die de mens ondergeschikt maakt aan het bezit, arbeidskracht tot koopwaar verlaagt, massaal sociaal onrecht duldt, het cultuurleven vervlakt, geestelijke armoede in grote groepen der bevolking veroorzaakt en het persoonlijk en gemeenschapsleven vermaterialiseert.

De kern van de socialistische gedachte naar haar zedelijke inhoud hebben wij voor onze tijd trachten uit te drukken in deze omschrijving: vrijheid wordt gebonden aan gerechtigheid, in dienst daarvan staat maatschappelijke ordening, waarbij de gemeenschap de leiding heeft der produktie en der rechtvaardige verdeling van de welvaart. Zo wordt ons vrijheidsbegrip afgebakend niet alleen tegenover een kapitalistische economie, maar evenzeer tegenover liberale mentaliteit en individualisme, die in verleden en heden de

gerechtigheid ten opzichte van de brede massa der niet bezittenden nimmer principieel aan de vrijheid bonden en steeds aarzelend en tegenstrevend ordening aanvaardden.

Onmiddellijk moet daaraan worden toegevoegd, dat dezelfde zedelijke motieven ons ook praktijk en theorie van het communisme doen afwijzen: de nieuwe klassenmaatschappij in communistische landen is evenzeer onrecht, de koloniale verhoudingen waarin de volken der satelietstaten leven, evenzeer slavernij, de dictatuur van partij en partij-ideologie maakt evenzeer de zedelijke grondslagen der samenleving stuk.

Op grond van de genoemde zedelijke motieven streeft het democratisch socialisme naar een nieuw maatschappelijk bestel van samenwerking in productieproces en maatschappij, gericht op de ontplooiing van de in iedere mens gelegen mogelijkheden. Het vindt uiteraard zijn naastbijliggende taak in eigen land, waar het strijdt voor de gelijkgerechtigheid van alle mensen, zonder onderscheid van ras, sekse of levensovertuiging. Het strijdt in de samenleving der volkeren mede voor een internationale rechtsorde en een duurzame vrede. Wij zijn er diep van doordrongen, dat deze zedelijke krachten en idealen leven in de harten van miljoenen mensen over de gehele wereld en dat het democratisch socialisme geroepen is om daarvoor de politieke en maatschappelijke vormgeving te vinden.

3 Veranderende maatschappij

Evenzeer als te spreken valt van klassiek en modern socialisme moet een dergelijk onderscheid worden gemaakt ten opzichte van het begrip 'kapitalisme'. In het midden van de 19de eeuw sprak men van het laissez-faire kapitalisme, waaraan reeds was voorafgegaan een mercantilistisch kapitalisme, d.w.z. een door de staat beschermd en geleid stelsel. Aan het eind van de 19e, begin 20e eeuw spreekt men van monopolistisch kapitalisme en imperialisme. In het midden van de 20ste eeuw, met name na de tweede wereldoorlog horen wij de term 'gemengde economie', een

stelsel dus met kapitalistische én socialistische trekken, terwijl in het communistisch Rusland zich een stelsel heeft ontwikkeld op grond van staatseigendom der produktiemiddelen en straffe partijleiding, waarvoor sommigen de term staatskapitalisme gebruiken. Duidelijk is, dat het begrip 'kapitalisme' voor verschillende stelsels wordt gebruikt en dus nadere omschrijving gewenst is. In ons program (art. 26) spreken wij van een 'veranderde maatschappij met nog sterke kapitalistische krachten.'

Wat is er veranderd?

Kenmerk van het kapitalisme was de onbeperkte beschikkingsmacht over de produktiemiddelen in handen van de particuliere bezitters. Deze macht is in een proces van tientallen jaren beperkt en uitgehoud door en ten behoeve van de gemeenschap. Door middel van nationalisaties en uitbreiding van overheidsbedrijven en -diensten is een belangrijke publieke sector ontstaan. Rond een kwart van de voortbrenging van alle goederen en diensten geschiedt rechtstreeks door de gemeenschap. Daarnaast heeft 'socialisatie van de beschikkingsmacht' plaatsgevonden doordat de gemeenschap langs de weg van de wetgeving ordeningsmacht ten aanzien van de private produktie heeft verworven (Landbouwwet, Vestigingswetten, Wet Economische Mededinging, Wet Toezicht Credietwezen enz.)

Kenmerk van het kapitalisme was de overmachtspositie van de kapitalist ten opzichte van de rechteloze werknemer. Deze overmachtspositie is gebroken dank zij een lange reeks van moeizaam bevochten rechtsregelingen, die de arbeider beschermen tegen willekeur en machtsmisbruik.

Kenmerk van het kapitalisme was de overheersing van het individuele winstmotief, de periodieke crisissen en de daarmee gepaard gaande bestaansonzekerheid en de verspilling van produktieve krachten. Dank zij het feit, dat de overheid medeverantwoordelijkheid heeft aanvaard voor werkgelegenheid en bestaanszekerheid is het mogelijk geworden door een stelsel van sociale zekerheid enerzijds, met behulp van een doelbewust hanteren van de geldhoeveelheid, belastingen en overheidsuitgaven, lonen en prijzen anderzijds,

een redelijke mate van bestaanszekerheid te waarborgen. Zij het, dat aan de hantering van deze instrumenten in internationaal verband nog zeer veel ontbreekt.

Kenmerk van het kapitalisme was het bestaan van bittere armoede naast protserige rijkdom. In de maatschappelijke ontwikkeling zijn dank zij de erkenning van de plaats van de vakbeweging, een bewuste politiek van herverdeling van het nationale inkomen door de overheid en een waarborging van de rechten van de nog niet en de niet meer werkenden, de inkomensverschillen verkleind. Terwijl in 1938 de 50 pct. laagstbetaalde gezinnen over 22 pct. van het nationale gezinsinkomen beschikten, was dat in 1954 31 pct. geworden.

Het program kiest, dit alles overziende, niet meer zijn uitgangspunt in het 'vrije kapitalisme', doch geeft concreet aan welke voortgaande veranderingen in onze bestaande economische orde moeten worden verwerkelijkt. Er bestaan immers nog sterke kapitalistische krachten, die in vele landen en in het internationale economische verkeer veelal overheersende krachten zijn. De produktieverhoudingen zijn slechts ten dele geordend, ongecontroleerde economische macht berust in handen van weinigen, de inkomens- en vermogensverschillen zijn nog onaanvaardbaar groot. Onrecht te over, waartegen het socialisme de strijd blijft voeren.

Let men op de huidige maatschappij, die men met een neutraal woord als mixed economy, gemengd economisch stelsel, aanduidt, dan valt op: 1e. de toegenomen invloed van de overheid niet alleen in de vorm van overheidsbedrijven, maar ook in invloed op de conjunctuur, op lonen en prijzen, op woningbouw, reorganisatie van landbouwbedrijven enz.; 2e. de invloed van de vakverenigingen der arbeiders, die betrokken worden bij de uitvoering der sociale wetgeving en vertegenwoordigd zijn in de SER; 3e. de gewijzigde positie der arbeiders mede in verband met de toenemende verticale mobiliteit, verbetering van onderwijs enz.; en op de achtergrond van dit alles: 4e. de toegenomen en toenemende welvaart, de ontwikkeling van techniek en wetenschap, waarvoor men ook de in de arbeiderswereld

nog onontgonnen intellectuele en zedelijke krachten nodig heeft.

Wat al te gemakkelijk stellen ook lieden die uit de socialistische beweging zijn voortgekomen en de vruchten hebben geplukt van de strijd der vorige generaties, dat deze strijd nu minder noodzakelijk is. Het omgekeerde is het geval. Het is veeleer zo, dat het socialistisch beginsel in een maatschappij van toenemende welvaart om realisering vraagt ook op andere terreinen dan het sociaal-economische. Ons is ontvallen de zekerheid dat een socialistische economie zonder meer geestelijk vrije mensen schept. En evenzeer, dat sociale zekerheid zonder meer, 'zekerheid van de wieg tot het graf', gelijk zou zijn aan democratisch socialisme. Beide stellingen zijn niet alleen onjuist, deelwaarheid die door verabsolutering leugen wordt; zij zijn vooral een miskennis van de diepste motieven die ook het oude socialisme hebben bezielde.

4 Socialistisch maatschappijbeeld (hoofdstuk II)

Het karakter van 'verandering' geldt niet alleen voor het begrip 'kapitalisme', maar voor de maatschappij in haar geheel, en wel: verandering in snel tempo. Wij doen goed met ons dat voortdurend en op allerlei wijze scherp bewust te blijven. Ik doe een willekeurige greep. Wie zich herinnert hoe ons volk er voor stond in mei 1945 vindt wat er sindsdien gebeurd is op het gebied van herstel, wederopbouw, welvaartsverhoging enz. eenvoudig onvoorstelbaar. Hetzelfde geldt voor wat er is gepresteerd op het terrein van de atoomenergie en moderne bewapening. Hetzelfde moet worden gezegd van ontwikkelingen op het gebied van de medische wetenschappen, b.v. de hartchirurgie. Hetzelfde voor de toeneming en versnelling van het luchtverkeer. En nog eens: hetzelfde voor de stormachtige drang naar vrijheid en zelfstandigheid van de vroegere koloniale gebieden. In alle sectoren van het maatschappelijk leven openbaart zich een fantastische dynamiek met gevolgen, die pas langzaam-

aan duidelijk worden en die juist wij socialisten, die aan een toekomst bouwen, in ons denken, in ons maatschappij-beeld moeten bijhouden.

Wie hoofdstuk II (Samenleving), nadere uitwerking van Ia, doorleest, zal bemerken dat wij rekening houden met een maatschappij met toenemende welvaart, waarin het socialisme niet tevreden is met de eis van rechtvaardige verdeling, maar waarbij de democratie als levensvorm vooral in het geding is. Ik volsta met een viertal opmerkingen.

1e. de §§ 2 en 3 moet men zien tegen de achtergrond, die stellig als gevaar in de ontwikkeling van het industrialisme besloten ligt, het gevaar nl. van de massificatie, het ondergaan van de enkele mens en zijn persoonlijk leven in een tijdperk van massa-productie en massa-vermaak en massa-leegte. Eén van de fundamentele motieven van het socialisme is steeds geweest: het veroveren van ruimte voor persoonlijk leven. Natuurlijk: verbonden met de gemeenschap, met medemens. Scholing en vorming bedoelen stellig: bijbrengen van kennis en inzicht in de steeds ingewikkelder wordende verhoudingen op allerlei terrein. Maar toch vooral: leren dragen van verantwoordelijkheid. De arbeider heeft óók recht op verantwoordelijkheid in onderneming, maatschappij, staat. Maar dan is voorwaarde: groeien naar zelfstandige beslissingen. Het socialisme kan worden gezien als massabeweging tegen massificatie. Daarom slaat het hoog aan de vorming en scholing der eigen beweging en eist het die in toenemende mate van de maatschappij.

Het veroveren van ruimte voor het persoonlijk leven is één van de fundamentele motieven van het democratisch socialisme.

2e. Bij § 4 zou men de opmerking kunnen maken dat alle standonderscheidingen overleefd zijn. Wij hebben bij deze formulering gedacht aan de resten van feodale verhoudingen en ook van kapitalisme, die de waarde van een mens bepaald achten door de stand waarin hij werd geboren, het geld dat hij bezit. Of dat niet vanzelf spreekt? Ja en neen.

Ja, in zover socialisme radicale doorvoering van het democratisch beginsel is nl. dat karakter en bekwaamheid behoren te gelden. Neen, in zover de oude standonderscheidingen taai zijn en standsvooroordelen belemmeringen vormen voor menselijke gemeenschap.

3e. In § 5 wordt het automatisme van de verzuiling afgewezen. Hier, in dit hoofdstuk over de democratie als levensvorm, die méér is dan een politiek stelsel. Wij erkennen als goede democraten volledig het recht der verschillende geestelijke groeperingen op vrije ontplooiing. Maar wanneer automatisch uit het toebehoren tot een kerk of het Humanistisch Verbond wordt afgeleid, dat men dus ook behoren moet tot levensbeschouwelijk gekleurde vakbeweging, politieke partij, radiovereniging enz., of wanneer de regering in haar subsidiepolitiek of in haar bemoeiing met maatschappelijk werk of in haar radio- of televisiebeleid uitsluitend rekening houdt met levensbeschouwelijke blokken, dan achten wij daarmee de geestelijke vrijheid en de democratie als levensvorm in ons volk bedreigd. Wat wij in onze partij als verrijking hebben ervaren, wordt zo in ons volksleven weer ondergraven.

4e. Men zou met enig recht kunnen opmerken, dat wat in § 8 is gezegd over het bevolkingsvraagstuk nog al mager is en geen oplossing presenteert. De opmerkingen zijn beide juist. De vraag is: kan men van de politiek (zowel van de overheid als van partijen) meer vragen dan dat de ernst van het vraagstuk wordt erkend en aan het geweten van het volk wordt gelegd — met name wanneer dat volk levensbeschouwelijk verscheiden is samengesteld? Propaganda van staatswege voor geboortebeperving, laat staan maatregelen van ingrijpen in zwangerschapsprocessen, zijn in Nederland ondenkbaar — zolang wij ernst maken met de democratie.

Maar: de democratie mag tegenover de ernst van het vraagstuk ook geen kiekeboe spelen, voorlichting en appèl op persoonlijke verantwoordelijkheid blijft geboden en dan rekening houdend met de zedelijke overtuigingen, die binnen ons volk leven.

5 Staatkundig bestel (hoofdstuk III)

Er is geen gebied van het maatschappelijke en politieke leven aan te wijzen waar de opvattingen van het klassieke en het moderne socialisme zo duidelijk uiteenlopen als dat van staat en overheid. In wat het program daaromtrent zegt in de hoofdstukken III en IV herkent men onmiddellijk een stuk bewogen geschiedenis van een halve eeuw: eerst de invloed van de eerste wereldoorlog, daarna de diepe depressie der dertiger jaren met massawerkloosheid, de opkomst van de moderne dictaturen (communisme, fascisme, nationaal socialisme), de tweede wereldoorlog met de nasleep van dien op vrijwel alle levensgebieden. Heeft de 19e eeuw vastgehouden aan de leer van de staatsonthouding op economisch gebied en vond men dat over het algemeen kenmerkend voor de liberale democratie, de 20e eeuw heeft geleerd daarover grondig anders te denken, waarbij het democratisch socialisme de grote stuwkracht is geweest. Zeer bewust stelden wij, zoals het ook nu in punt 12 is uitgedrukt, dat de strijd voor een rechtvaardige samenleving onverbrekelijk verbonden is aan de strijd voor de democratie — wat dat inhoudt voor het staatkundig bestel, wordt nader uitgewerkt, positief zowel als negatief. Tot de lessen van de laatste halve eeuw behoort óók de erkenning van nieuwe taken der overheid op sociaal en economisch terrein. Ik noem enkele van de voornaamste punten:

in de economische sfeer is de staat aangewezen om op te komen voor de welvaartsbelangen van het hele volk, heeft hij geleerd medeverantwoordelijkheid voor de welvaartsontwikkeling en rechtvaardige welvaartsverdeling te aanvaarden; juist wanneer men verdedigen wil een zo groot mogelijke vrijheid voor alle burgers van een staat, zal een bewuste ordening ter wille van die vrijheid op economisch gebied door de staat moeten worden toegepast;

er is geen enkel redelijk en stellig geen zedelijk motief om privaat eigendom van produktiemiddelen heilig en onaanastbaar te verklaren; integendeel, die ervaring heeft geleerd,

dat overheidsexploitatie van bepaalde bedrijven beter waarborg is voor het algemeen welzijn;

evenzeer heeft de ervaring geleerd, dat de staat een instrument van vrijheid kan zijn voor de slachtoffers van economische crises, werkloosheid, armoede, ziekte, ongevallen enz.;

naar onze overtuiging hebben de moderne dictaturen steeds hun ontstaan te danken aan ontbindingsverschijnselen in de maatschappij, waarbij de overheid de moed en het doorzettingsvermogen miste om in te grijpen ter verdediging van vrijheid en democratie. Tot die ontbindingsverschijnselen kon ook behoren de economische macht van kapitalistische concerns, van geprivilegiëerde groepen — het waren vooral deze machten, die Mussolini en Hitler hebben gesteund, en zo de ontbinding der maatschappij verhevigd.

Het moderne socialisme erkent dus de positieve betekenis van de democratische staat ter wille van de vrijheid voor allen. Dit wil echter niet zeggen, dat het daarmee een eigen staatsfilosofie ontwikkelt en voor de leden van de partij min of meer verplichtend acht. Hedendaagse socialisten zijn het eens over de stelling, dat de staat een machtig en onmisbaar middel is tot verwerkelijking van sociale gerechtigheid en vrijheid voor allen; wij kunnen het dus zonder veel moeite eens zijn over dit staatsdoel: het leven der burgers rechtvaardiger, vrijer, veiliger te doen verlopen en daartoe maatschappelijke hervormingen door te voeren. Als partij hebben wij aan deze principiële eensgezindheid genoeg, en laten het aan de levensbeschouwelijke groeperingen over om rooms-katholieke, protestantse, humanistische 'filosofie' omtrent de staat te ontwikkelen.

In dit verband leze men art. 19, nieuw ingevoegd en toch niets nieuws bevattend. De 'Verklaring van de rechten van de Mens' is in 1948 aangenomen. De opsomming van de politieke grondrechten is een herhaling; dat de sociale grondrechten zijn genoemd in de artt. 22-27 van de Verklaring is nieuw. Zij duiden een program aan voor de sociale en politieke strijd van alle vrije volken over de hele wereld — wij stellen de

eigen overheid mede verantwoordelijk voor de uitvoering van dit program.

6 Nadere opmerkingen

Onze partij stelt geen staatsfilosofie als 'geloofsartikel' verplicht, evenmin een bepaalde rechtsfilosofie. Maar zij kiest wel degelijk, bewust en scherp, in de twintigste eeuw, partij in de strijd der meningen omtrent dictatuur en democratie. De kern staat in art. 20: de staat moet zijn een rechtsstaat: het welzijn van de burgers is afhankelijk van een rechtsorde en de staat zelf is daaraan onderworpen. Achter zo'n zinnetje zit een stuk geestelijke strijd van bijna een eeuw. Eerst de strijd tegen de staat die de rechten van de arbeidersklasse volstrekt negeerde: het heeft in ons land tot 1872 geduurd eer het recht tot het stichten van vakverenigingen werd erkend. Daarna de strijd om sociale wetgeving in de ruimste zin van het woord, waardoor de arbeidersbeweging iets te verdedigen kreeg in de democratische staat. Daarna de strijd tegen de dictaturen, die alle geestelijke vrijheid vernietigden en brutoweg decreeteerden: recht is wat de éne partij beveelt, en de staat is niet anders dan machtsinstrument der partij, praktisch van de dictator.

Wij stellen dus als democraten:

het geldend recht is niet zonder meer een produkt van de staat, maar neerslag van wat er in de bevolking leeft aan belangen en rechtsverlangen; geldend recht kan in een sterk veranderende maatschappij schrijnend onrecht zijn en moet dan worden veranderd;

de staat is niet de onaantastbare heerser over het volk, maar heeft het welzijn van het volk te dienen door onpartijdige rechtshandhaving, en is zelf onderworpen aan het recht;

de rechten van de mens (politieke en sociale grondrechten) zijn ook de rechten, die de staat heeft te erkennen, en voor zover zij liggen op zijn terrein, te realiseren;

ambtenaren van de staat zijn dus verantwoordelijk voor hun daden; een verantwoordelijkheid die technisch op verschil-

lende wijze kan worden uitgedrukt, maar die in een democratie fundamenteel moet worden geacht.

De staat dus gebonden aan het recht, dat wil ook zeggen: aan zedelijke normen. Zo stellen socialisten het uitgangspunt, niet het minst omdat zo het karakter van de socialistische strijd als rechtsstrijd wordt erkend.

Het punt is van belang in de strijd, die in Nederland nog steeds wordt gevoerd over de vraag: of de staat een godsdienstige belijdenis tot grondslag behoort te hebben, dan wel neutraal moet zijn. Wij verwerpen de eerste stelling, die door de confessionele partijen wordt verdedigd (art. 17). Direct al op de praktische grond; een niet onbelangrijk deel van ons volk staat buiten de christelijke belijdenis en wordt op die manier gedegradeerd tot tweede-rangsburgers en er wordt een stuk onwaarachtigheid in het openbare leven ingevoerd. Maar ook de principiële grond, die door positieve christenen binnen en buiten onze partij wordt gesteld: 'belijden', het erkennen van het geloof in God, is een zaak van de gelovigen en de kerken, niet van de staat.

Of nu het enige alternatief is: neutraliteit? Stellig niet: wij verwerpen even overtuigd de neutraliteit als de confessionele gebondenheid van de staat. Ten opzichte van het antisemitisme b.v. mag de staat niet 'neutraal' en nog minder verdraagzaam zijn. De rechtsstaat heeft de geestelijke vrijheid van de burgers te beschermen. Daaruit blijkt, dat naar onze overtuiging de staat wel degelijk aan zedelijke normen onderworpen is, medeverantwoordelijkheid draagt voor de handhaving van die geestelijke waarden, waaruit onze democratie is gegroeid. Niet voor niets hebben wij gesproken (Ib) van een 'strijdbare democratie.'

Het hier aan de orde gestelde punt: dat niet het enige alternatief tegenover een belijdende staat de neutrale is, heeft ook praktische betekenis. Wij erkennen volledig dat de staat de rechten en vrijheden der kerken en van andere principiële levensbeschouwelijke verbanden heeft te beschermen en te eerbiedigen, eventueel mee te helpen om op concrete terreinen tot samenwerking te komen — dat is nóch neutraliteit nóch confessie; het is wél: democratie.

Moet nog bijzondere nadruk worden gelegd op de artt. 21—23? Zij geven aan dat wij stellig niet alle heil verwachten van gecentraliseerde staatsmacht, maar integendeel willen aansturen op decentralisatie van verantwoordelijkheid. Stellig ook omdat de gevaren van bureaucratisme in de moderne maatschappij levensgroot zijn. Maar toch vooral om de positieve reden, dat de democratie als rechtvorm én als gezindheid versterkt wordt door decentralisatie van macht en verantwoordelijkheid.

Vrij algemeen — ik bedoel: in alle moderne landen — is de klacht, dat de afstand tussen regering en geregeerden steeds groter wordt, dat de gewone burger ook als hij wel geïnteresseerd is in politieke zaken, 'er niet meer bij kan' omdat er te veel deskundigheid wordt voorondersteld, enz. De klacht is juist en moet stellig door democraten ernstig worden genomen. Alleen: men moet goed weten wat men zegt en een goede remedie weten aan te wijzen. Het schimpen op bureaucratie, het klagen over te veel ambtenaren is een vrij leeg hoewel niet ongevaarlijk gebaar. De PvdA geeft haar kijk op de problematiek ten eerste door te pleiten voor nieuwe organen, die niet alleen het functioneren van de overheid ontlasten en vergemakkelijken, maar ook dichter staan bij wat er leeft in het volk, belangengroepen ingesloten (art. 21): ten tweede door op te komen voor zelfstandigheid van gemeente en provincie, maar met de nodige soepelheid die met name vereist wordt in gebieden waar zich een dynamische ontwikkeling voltrekt (b.v. het IJmondgebied) (art. 22); ten derde door in te voeren het begrip 'spreiding van verantwoordelijkheid', waardoor duidelijk wordt dat het niet begonnen is om nog meer organisatie — al is die nodig en te verbeteren — maar om de overtuigingen, die er leven in de verschillende lagen van het volk, tot hun recht te doen komen en zo de democratie te versterken. Er is hier niet alleen te denken aan de sociaal-economische sector, maar ook aan gezondheidszorg, onderwijs, de zorg voor plattelandscultuur enz. In elk bijzonder geval moet worden nagegaan of aan nieuwe organen adviserende, verordenende of uitvoerende bevoegdheid moet worden gegeven, terwijl van-

zelfsprekend de controle berust bij de gekozen vertegenwoordigende lichamen (art. 23).

7 De sociaal-economische orde (hoofdstuk IV)

De kerngedachte.

Het zal de kritische lezer, die in de geschiedenis van het socialisme wat thuis is, zijn opgevallen dat in art. 26 niet wordt gesproken van 'het kapitalisme', maar van 'nog sterke kapitalistische krachten.'

De motieven daartoe zijn boven uiteengezet (hoofdstuk 3 van deze toelichting). Allerlei lieden, ook wel partijgenoten, hebben daaruit de conclusie getrokken, dat de partij zou zijn verbleekt, minder radicaal zou zijn geworden. Ik moge ter toelichting van wat er is gezegd over de sociaal-economische sector beginnen met te wijzen op art. 31: de eis van een rechtsorde voor deze speciale en voor de arbeider uiterst belangrijke sector met als uitgangspunt het beginsel dat de **Arbeid, ook zedelijk gezien, het centrale element in het voortbrengingsproces is.**

Zo ergens, dan zou hier duidelijk moeten zijn het gemeenschappelijk kenmerk van alle socialisten van vroeger en nu: de mens is méér waard dan grond en machines, dan bezit en winst, en dáárom heeft de **Arbeid** ook in het produktieproces zedelijke rechten. Nu heeft zich intussen in de moderne maatschappij deze ontwikkeling voorgedaan — gevolg van specialisatie in het arbeidsproces en concentratie in de bedrijven, van de ontwikkeling ook van arbeidswetenschap — dat naast de klasse van uitvoerende arbeid is ontstaan een klasse van organisatoren, voor het overgrote deel hoofd-arbeiders. Ook zij zijn afhankelijk van de ondernemers, zij ontvangen loon (salaris) en zijn voor het welslagen van hun werk aangewezen op vooral de geschoolde uitvoerende arbeiders. Zij vormen méé de 'factor **Arbeid**'. Als de tekenen niet bedriegen, groeit in het bedrijfsleven de behoefte aan gespecialiseerde hoofd-arbeiders evenzeer als die aan geschoolde handarbeiders en wordt ook de maatschappij als geheel steeds meer door deze beide groepen gestempeld (met

daarachter de wetenschappelijke researchgroep). Op grond van deze feitelijke ontwikkelingen moet een modern socialistische beweging als zij democratisch wil blijven, hand- en hoofdarbeiders samenbrengen in één gemeenschappelijke strijd vóór het recht van de Arbeid, d.i. van alle werkende mensen.

Als men tot de wortels van het huidige produktieproces gaat, is dus de radicale eis: een ordening, uitgedrukt in een rechtsorde, waarbij de nog steeds overheersende macht van het kapitaal vervangen wordt door de macht van de arbeid. De ervaring bevestigt, dat hier de scheidslijn loopt tussen socialisten en niet-socialisten. Voor ons is zeer bepaald privaateigendom der produktiemiddelen niet het heilige huis der maatschappelijke orde.

8 Eigendom, socialisatie

Na de vooropstelling van doel en middelen in de economie (in de artt. 26-28) volgt de plaatsbepaling van de eigendom der produktiemiddelen. Uit deze volgorde vloeit reeds voort dat het program niet uitgaat van een allesbeslissende betekenis van de eigendom der produktiemiddelen. In een lange ontwikkeling is het socialisme tot het inzicht gekomen, dat niet de eigendom zelf, maar het beheer van de produktiemiddelen beslissend is voor het welzijn van een samenleving. Maatschappijen met staats- of gesocialiseerd bezit kunnen tiranniek zijn (Rusland), maatschappijen met overwegend particulier bezit kunnen een grote welvaartsontwikkeling vertonen, ook voor de arbeiders (Ver. Staten).

Socialisatie is geen doel, maar middel. In hoeverre socialisatie gewenst is, wordt bepaald door feitelijke economische omstandigheden in een bepaald land. Het program sluit in punt 29 vergaande socialisatie niet uit, maar het stelt wel, dat het ter wille van een voldoende spreiding van macht in het algemeen gewenst zal zijn, dat een publieke en een particuliere sector naast elkaar bestaan. Het program spreekt met opzet van socialisatie (vergemeenschappelijking van het eigendom) en niet van nationalisatie (overdracht van eigen-

dom aan de staat). Gesocialiseerd eigendom is in verschillende vormen denkbaar (staat, provincie, gemeente, gemengd, coöperatief) terwijl de keuze van de vorm vooral wordt bepaald door de eis van een democratisch beheer. Als gerekend moet worden met een belangrijke particuliere sector dan klemt een afdoende democratische controle op de grotere particuliere ondernemingen des te sterker. Vandaar dat in punt 30 zozeer de nadruk wordt gelegd op een radicale hervorming van de structuur (dat is dus opbouw, leiding en toezicht) van de particuliere onderneming. Inschakeling van overheid en werknemers in leiding en toezicht op de grote ondernemingen betekent eveneens vergemeenschappelijking van de produktie. Het is het democratisch antwoord op de machtsvorming der bewindvoerders (managers.)

De beginselen van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie vormen een belangrijk element in een rechtsorde van de arbeid waarin de medezeggenschap van de arbeiders gestalte krijgt in de gelijkwaardigheid van de werknemers- en werkgeversorganisaties. De partij aanvaardt de beginselen die aan de p.b.o. ten grondslag liggen — de uitwerking van deze beginselen behoort niet in het beginselprogram thuis en vormt een onderwerp van studie in de partij.

Met nadruk wordt gewezen op de noodzaak tot bescherming van het consumentenbelang in onze huidige samenleving, die sterke producentenorganisaties kent en de grote betekenis, die de verbruikscoöperatie daarbij heeft.

In punt 33 wordt gesteld, dat de huidige verdeling van bezit en inkomen onrechtvaardig en onaanvaardbaar is. De middelen om daarin verandering te brengen worden niet uitputtend opgesomd. De strijd om de verdeling van het nationaal inkomen is in de politieke werkelijkheid vrijwel dagelijks aan de orde. Het program beperkt zich tot aangeven van enkele normen die in deze strijd dienen te gelden. Nadat het reeds in enkele verkiezingsprograms was gebeurd, spreekt nu ook het beginselprogram zich uit voor het verschaffen aan de werknemers van aanspraken op het in de ondernemingen opgehoopte vermogen.

Dit laatste krijgt in de moderne ontwikkeling immers voortdurend grotere betekenis als gevolg van de inhouding van winsten door het bedrijfsleven ten behoeve van de uitbreiding der bedrijven. Ook door het verschaffen aan de werknemers van deze aanspraken kan zich een belangrijk stuk ver-gemeenschappelijking van de eigendom voltrekken.

9 De PvdA als volkspartij

In het begin van deze toelichting wees ik er reeds op, dat wij onder de verworvenheden van de ontwikkeling die tot de PvdA heeft geleid, óók rekenen het feit dat zij wil steunen op hand- en hoofdarbeiders. Dat wij daaraan nú nog meer waarde toekennen dan in 1946 bij de oprichting der partij vindt o.a. een reden in de ontwikkeling van de verhouding der sociale groepen in de moderne industrielanden. Die ontwikkeling nl. laat zien dat het aantal arbeidenden in de agrarische sector relatief en absoluut afneemt (in verband met industrialisatie in deze sector), dat het aantal arbeiden-den in de industriesector nog wel groeit maar dat het tempo van de toeneming trager wordt (in verband met mechanisering en automatisering), dat het aantal arbeidenden in de zgn. dienstensector sterk toeneemt. In de Ver. Staten is het per-centage van de eigenlijke handarbeiders beneden de 50 gedaald.

Eenzelfde strekking ziet men ook hier. Voeg daarbij de confessionele gedeeldheid der arbeiders in Nederland, dan is geen andere conclusie mogelijk dan deze: wil de PvdA de leidende partij worden en blijven, dan moet zij haar aanhang vergroten in andere volksgroepen dan de arbeiders. Doet zij dit niet, dan verstart zij tot sekte.

Nu komt daarbij dat de maatschappelijke ontwikkeling zelf er toe leidt dat verschillende groepen uit de bevolking tot steeds groter onderlinge afhankelijkheid van elkaar worden gebracht, tot steeds meer samenwerking ter rechtvaardige verdeling van de welvaart worden genoopt. Onze socialis-tische kijk op de maatschappij van nu zegt ons, dat het concurrentiemotief — meermalen verhevigd tot onderlinge

moordende strijd uit eigenbelang — moet en kan worden vervangen door het motief van samenwerking. Zo ligt het in de lijn van de ontwikkeling die wij willen bevorderen, dat samenwerking in politiek verband tot stand komt tussen hand- en hoofdarbeiders, tussen agrarische en industriearbeiders, tussen arbeiders en die middenstanders, die in midden- en kleinbedrijf een maatschappelijk belangrijke functie vervullen, maar in de huidige orde dikwijls aan zinloze concurrentie lijden.

Nadrukkelijk stelt de PvdA zowel de gemeenschap van belangen als de gezamenlijke verantwoordelijkheid der verschillende groepen in een strijd voor maatschappelijke structuurverandering; het socialisme wil vrijheid en rechtvaardigheid als doel van de sociaal-economische ordening voor al deze groepen. Dáárom is de PvdA volkspartij.

10 Cultuurleven (hoofdstuk V)

Dat aan de vraagstukken van cultuur meer aandacht is gegeven dan vroeger, illustreert zowel de diepgaande veranderingen in de maatschappij als in de socialistische beweging. In de maatschappij: de voortgaande technische ontwikkeling eist dat de 'ontginning van het in een volk sluimerend intellect' met nadruk en bewustheid wordt ter hand genomen en dus het onderwijs in al zijn geledingen wordt opgevoerd en voor alle begaafden toegankelijk wordt gesteld. Bovendien; met de verdeling van de toegenomen welvaart in eigen land kunnen socialisten niet tevreden zijn; er moet ook geleerd worden met de meerdere welvaart om te gaan zo dat geestelijke verrijking van de volksmassa het gevolg kan zijn. In de socialistische beweging kwam, naarmate de strijd vruchten afwierp, steeds meer ruimte en aandacht voor cultuurarbeid. Van beide strekkingen vindt men de weerklank in hoofdstuk V.

Het hoofdstuk opent in artikel 39 met een pleidooi voor actieve cultuurpolitiek. Dat wij daaronder niet verstaan een bemoeienis van de overheid met de inhoud van de cultuur,

zoals bij voorbeeld in Rusland, zou men nu zo langzamerhand wel als bekend mogen veronderstellen, al zijn er in Nederland altijd nog wel mensen te vinden, die het tegendeel beweren.

Actieve cultuurpolitiek betekent voor ons dat de overheid haar verantwoordelijkheid realiseert door het scheppen van de voorwaarden waaronder de krachten in ons volk zich kunnen ontwikkelen. Ons volk inderdaad: niet alleen een kleine geestelijke elite, niet alleen de mensen met de hoge inkomens, niet alleen de bewoners van grote steden. Vandaar 'wegnemen van belemmeringen van economische, sociale en geografische aard': dan immers bestaat er waarlijk vrijheid. Het mag nog wel eens duidelijk worden gezegd dat een 'zich onthoudende' overheid allerminst een waarborg voor de vrijheid betekent. Want dan bepaalt het bioscoopkartel ons filmprogramma, dan bepalen zekere toneeldirecteuren of 'de provincie' ook nog een brokje toneel mag hebben, dan zijn de meeste culturele manifestaties voor de minder welvarenden ontoegankelijk wegens onbetaalbaarheid.

Gezien de onvoldoende spreiding van een aantal culturele activiteiten over het land wordt het wegnemen van belemmeringen van geografische aard hier nog speciaal vermeld. Voorts vestigen wij de aandacht op het noemen van de lichamelijke krachten in ons volk, juist omdat sport en lichamelijke opvoeding nog zulke schromelijk verwaarloosde gebieden vormen.

De drie volgende artikelen handelen over het onderwijs. Artikel 40 beklemtoont dat onderwijs niet alleen betekent een 'vakopleiding' voor later (beroep, gezin), maar ook persoonlijkheids- en algemene vorming.

Zowel bij het openbaar als bij het bijzonder onderwijs zijn op het ogenblik sterke stromingen, die tot een andere bestuursvorm willen komen, waarbij ook de verantwoordelijkheid van ouders en leerkrachten tot gelding kan worden gebracht. De zinsnede over het democratische beginsel bij de bestuursvorm heeft daarop betrekking.

Het volgende artikel spreekt zich uit over wat in het

algemeen bekend staat als het pacificatievraagstuk. De partij heeft deze uitspraak al meermalen gedaan, o.a. in haar speciale rapport over dit vraagstuk en in haar Onderwijs-program. In dit beginselprogram mocht het niet ontbreken. Zij heeft daarbij twee uitgangspunten:

1. dat in een democratisch land de ouders vrij moeten zijn voor hun kinderen de school te kiezen die zij volgens hun geweten móeten kiezen.
2. dat openbaar en bijzonder onderwijs ieder hun eigen grondslagen hebben die gerespecteerd moeten worden.

Ieder partijlid kan zijn persoonlijke voorkeur hebben; de partij kan en wil daarin niet treden, maar zij heeft wel ernaar te streven dat de keuze ook mogelijk wordt. Gelijkgerechtigheid – ook financieel – van beide schoolvormen is daarvan de consequentie.

Zoals wij zagen sprak artikel 40 al uit dat onderwijs ook vorming betekent en bij vorming spelen levensbeschouwing en geloofsovertuiging een fundamentele rol; dat geldt voor openbaar en bijzonder onderwijs beide en dat wil in de eerste zin van artikel 41 nog eens nadrukkelijk gezegd zijn.

Intussen mag de vrijheid van onderwijs niet betekenen, dat de ene richting of vorm zich nu maar afsluit van de andere en zich voor deze andere in het geheel niet verantwoordelijk voelt. Het beroep op saamhorigheid en verdraagzaamheid in het slot van dit artikel is helaas in ons land, waar men zich nog zo graag isoleert, geen overbodige daad.

Vrije ontplooiing van de wetenschap (artikel 42) is eigen aan een levenskrachtige democratie, maar ook een bestaansvoorwaarde, wil men in deze ontzaglijk dynamische tijd als natie in de vaart der volken niet in de achterhoede terechtkomen. Dat betekent uiteraard geestelijke vrijheid, omdat anders de wetenschap wordt vervalst, zoals in totalitaire landen altijd weer het geval is. Maar het betekent ook een behoorlijke materiële basis, zowel voor de instituten als de wetenschappe-

lijke werkers, voor wie zonder gebouwen, apparaten, studieboeken en dergelijke de wetenschappelijke vrijheid een nogal loos gebaar zou blijven.

Vorming vindt intussen niet alleen plaats in de onderwijsinstituten. Van onschatbare betekenis is de vorming die geschiedt in de vrije jeugdbeweging, de sportverenigingen, de volkshogescholen, de bibliotheken, de vormingscentra voor bedrijfsjeugd, de volksuniversiteiten, in al die organen en organisaties die (artikel 44) 'ten bate van de alzijdige ontwikkeling' werkzaam zijn. Alweer: de overheid beïnvloedt niet de inhoud van dit werk (behalve dat zij kwaliteitseisen mag stellen), maar zij steunt en bevordert dit heel bepaald wel. Een overheid die zich verantwoordelijk weet voor het welzijn van haar burgers, zou dit gebied onmogelijk van haar verantwoordelijkheid kunnen uitzonderen.

In het program 1947 vindt men de kunst niet genoemd; het program 1959 wijdt er een apart artikel aan. Dit heeft zijn redenen. Indien er één goed is dat de laatste halve eeuw door velen werd beschouwd als iets heel bijzonders, alleen voor de élite of voor 'betere tijden', als een soort luxe dus waar men ook buiten zou kunnen, dan is het de kunst. In onze tijd echter is opnieuw het besef doorgedrongen dat 'de schoonheid' een element behoort te zijn van ons dagelijks leven, zoals dat ook voor begrippen als welvaart, doelmatigheid, solidariteit, kennis e.d. algemeen erkend wordt. Dat de overheid voor zo'n belangrijk element uit het menselijk leven mede verantwoordelijkheid draagt spreekt vanzelf.

Voor de kunst geldt hetzelfde als voor de wetenschap: zij kan slechts gedijen in een — in Nederland veelal afwezig — klimaat waarin haar noodzakelijkheid wordt erkend en aanvaard. Dat klimaat dient niet alleen een klimaat van vrijheid te zijn, maar dient ook de economische voorwaarden te scheppen waaronder de kunst kan bestaan. Dat zegt de eerste zin van artikel 43 en de tweede zin beklemtoont, dat esthetische vorming van de mens niet vroeg genoeg kan beginnen.

II Internationale samenleving (hoofdstuk VI)

Ook het internationale hoofdstuk van het nieuwe beginsel-program moest heel wat uitvoeriger zijn dan het oude. De laatste twaalf jaren hebben zich de internationale verhoudingen ook stormachtig ontwikkeld en zijn zij grondig gewijzigd. Daarbij kwam ook steeds meer een aantal problemen op de voorgrond, waarover onze partij zich zowel op grond van haar democratisch als op grond van haar socialistisch karakter duidelijk moest uitspreken. Het nieuwe program tracht het oordeel van de partij, zoals dat geleidelijk is gegroeid, in het kort weer te geven.

Men kan de nieuwe ontwikkelingen sinds 1947 als volgt samenvatten.

1. Steeds duidelijker bleek, dat een aantal van de meest wezenlijke doelstellingen, die vroeger binnen het bereik van de afzonderlijke staten lagen, zoals de bevordering van de rechtszekerheid en van de sociale en economische vooruitgang, voortaan nog slechts bereikbaar zijn bij een steeds nauwere internationale samenwerking en aaneensluiting.
2. Aan de andere kant nam de tweedracht in de wereld sterk toe. Een in omvang en in kracht sterk gegroeid wereldblok van communistische staten blijft een ernstige bedreiging vormen voor de vrijheid en de wereldvrede.
3. Sinds 1947 verkreeg twee derde gedeelte van de vroegere koloniale gebieden nationale zelfstandigheid, terwijl er geen koloniën meer zijn overgebleven waar de bevolking niet de volledige opheffing van het koloniale bewind als haar onmiddellijk politiek doel nastreeft.
4. Tegelijkertijd is de mensheid, in Oost en West, de ontzaglijke (en nog steeds toenemende) welvaartsverschillen in de wereld gaan zien als een bijzonder ernstig en drin-

gend probleem van sociaal-economische en van politieke aard. Alleen al op grond van de sociale rechtvaardigheid lijkt het noodzakelijk alle krachten in te spannen om dit vraagstuk zo spoedig mogelijk tot een oplossing te brengen.

Internationale rechtsorde.

In art. 45 vindt men een meer algemene omschrijving van het uiteindelijke doel van socialistische internationale politiek: de verwerkelijking van een internationale rechtsorde, waarin recht en gezag door een internationale rechtspraak en een internationale gewapende macht zullen zijn gewaarborgd. Het gestelde doel gaat ver uit boven wat in de vroegere Volkenbond en in de huidige Verenigde Naties is bereikt; de verwezenlijking ervan is dan ook niet binnen korte tijd te verwachten. Evenals in het oude program wordt de beperking verlangd van nationale soevereiniteit ten gunste van bovennationale organen. Duidelijker dan in het oude program geschiedde, wordt de noodzaak van een internationale economische ordening uitgesproken. Behalve aan een internationale conjunctuurpolitiek in het algemeen valt hier o.m. te denken aan een ordening der internationale grondstoffenmarkten (in het bijzonder van belang voor de onderontwikkelde gebieden).

Recht en vrede

Voor de vestiging van een internationale rechtsorde zal een veelvoud van internationale organisaties nodig zijn: zowel nauwere samenwerking tussen (twee of meer) afzonderlijke staten op allerlei terrein, als regionale aaneensluiting van staten onder een bovennationaal gezag. Voor de wereldomvattende samenwerking biedt de organisatie van de Verenigde Naties het voor de hand liggende uitgangspunt; maar deze organisatie zal zich evenzeer in de dienst van het recht als in de dienst van de vrede behoren te stellen. Beide doeleinden zijn vaak genoeg niet geheel met elkaar in overeenstemming te brengen, maar het gaat niet aan het een volledig aan het ander ondergeschikt te maken.

Europese eenwording.

De ontwikkeling van bovennationale organen betekent een uitschakeling van de nationale parlementen op de door deze bestreken terreinen. Internationale parlementen zullen hun taak moeten overnemen om een verlies aan democratie te voorkomen.

De Europese eenwording vormt een zo belangrijk gedeelte van onze internationale taken, dat er in art. 47 een afzonderlijke paragraaf aan is gewijd. Deze eenwording is nodig niet alleen ter wille van ons werelddeel zelf, maar ook ter wille van de wereld in haar geheel. Er kan geen sprake van zijn, dat Europese eenwording zou mogen dienen tot afsluiting van de wereld, nog minder dat zij zou mogen worden gebruikt als een middel tot overheersing van buiten-Europese gebieden. De Europese Economische Gemeenschap zal moeten uitgroeien tot een alzijdige politieke gemeenschap en de eenheid van het 'kleine Europa' moet worden beschouwd als het startpunt voor de ontwikkeling naar een al-Europese eenheid.

'In het atoomtijdperk meer dan ooit ...'

Zo vangt art. 48 aan. Het is in de huidige situatie niet nodig, althans in Nederland niet, om nadruk te leggen op vrede als doel van internationale politiek, zeker niet als doel van socialistische politiek. De volken beginnen langzamerhand te vermoeden wat het betekent om in het atoomtijdperk te leven. Het betekent niet alleen dat de vernietigingsmogelijkheden onvoorstelbaar zijn vergroot, maar ook dat vroegere theorieën over humanisering van de oorlog e.d. volstrekt onhoudbaar zijn geworden. Evenzeer de theorie van de neutraliteit van een klein land: het 'atoomtijdperk' betekent te duidelijk een lotsverbondenheid tot in het verderf en zelfverniëting toe. Dat betekent echter óók als taak voor een vredespolitiek, dat deze lotsverbondenheid kan worden omgeschapen tot een rechtsgemeenschap die een waarborg voor vrede kan inhouden. In deze zin bepleit art. 48 een politiek gericht op vrede en ontwapening, met garanties van afdoende controle op naleving ervan.

Men leze in wat verder in art. 48 staat geen analyse van de oorzaken van het oorlogsgevaar in het atoomtijdperk. Wij hebben alleen willen uitspreken, dat zolang totalitaire machten streven naar wereldoverheersing, de democratieën zich gedwongen voelen zich tegen deze dreiging te verzetten, waarbij niet zonder opzet de politieke en economische verdediging vóór de militaire staat. Wij menen dus, dat er gepraat moet worden, dat er zaken moeten worden gedaan, dat er uitwisseling van geleerden en ook van gewone mensen plaats moet vinden enz., maar tevens dat de partij het niet verantwoord acht het westers bondgenootschap te verbreken.

Wie de politieke verantwoordelijkheden in het atoomtijdperk en in de periode van een machtig communistisch blok ernstig neemt, zal óók aanvaarden, dat er binnen de partij genuanceerd wordt gedacht, óók dat principiële pacifisten lid van de PvdA zijn. Als geheel staat de partij op het standpunt dat alle mogelijkheden moeten worden benut om tot ontspanning der internationale verhoudingen te komen langs de weg van wederzijdse gecontroleerde ontwapening — daarvoor werkende op de nu eenmaal bescheiden plaats tussen de grootmachten der wereld meent zij dat een verantwoorde bijdrage aan de westelijke verdediging niet mag worden nagelaten.

Verwerping van kolonialisme

Terwijl het communisme voor tal van volken een nieuwe vorm van kolonialisme betekent, gaat het proces van vrijwording der vroegere 'kapitalistische' koloniale gebieden voort, al wordt dit proces in verscheidene gevallen ernstig geremd. De partij verwerpt beide vormen van kolonialisme en spreekt zich duidelijk uit voor het recht van zelfbeschikking. Natuurlijk zal van dit recht een verstandig gebruik moeten worden gemaakt, dat wil zeggen, dat niet elke stam apart of elk eilandje naar verkiezing nationale zelfstandigheid zou moeten verkrijgen. Er zal gestreefd moeten worden naar de vorming van levenskrachtige staten van voldoende omvang.

Overzeese rijkdelen.

Ten aanzien van de samenwerking in rijkverband met de Antillen en Suriname onderstreept het program de eisen van gelijkwaardigheid en vrijwilligheid. Dit laatste houdt de erkenning in van het recht tot afscheiding der overzeese rijkdelen.

Vele nieuwe staten in Afrika en Azië zijn om begrijpelijke redenen in bijzondere mate bezorgd hun positie van volledige gelijkwaardigheid met de oudere, westerse staten te beklemtonen. Wij zullen er begrip voor moeten hebben dat zij, ook wanneer zij met ons de normen van vrijheid, sociale gerechtigheid en solidariteit gemeen hebben en zelfs wanneer zij het socialisme zijn toegedaan, op grond van grote verschillen in maatschappelijke verhoudingen, tot zeer verschillende maatschappelijke en politieke oplossingen kunnen komen.

Onderontwikkelde gebieden.

De laatste paragraaf art. 50 van dit hoofdstuk behandelt het probleem der onderontwikkelde gebieden. Het sociale vraagstuk is een wereldvraagstuk geworden, het spreek vanzelf dat het socialisme de partij kiest van de hulpelozen en zwakken in de wereld van onze tijd. De sociale rechtvaardigheid zowel als de bevordering der democratie eist een zo groot mogelijke bijdrage van ons land om deze landen te helpen zelf hun positie te verbeteren. Doch niet alleen hulp, ook een internationale economische ordening, b.v. van grondstoffenmarkten, is vereist om een economische bestaansbasis voor deze landen te verzekeren.

Door het stellen van politieke voorwaarden bij de hulpverlening af te wijzen en organisatie der hulpverlening in het kader der Verenigde Naties aan te bevelen, tracht het program de gunstigste mogelijkheden voor het welslagen van deze hulp aan te wijzen.

Een program moet nu eenmaal een veelheid van onderwerpen op ongeveer gelijke wijze behandelen; de toelichting mag dan bepaalde nadruk leggen. Ik doe het hier, in de overtuiging dat het nog restende deel van de 20e eeuw beheerst zal

worden door het ontwaken der gekleurde volken van Azië en Afrika, en door de vraag of zij zich zullen aansluiten bij het communistische machtsblok dan wel een eigen type van democratie ontwikkelen, die vreedzaam samenleven met het Westen mogelijk maakt. Ook in de overtuiging, dat het de enorme taak van het socialisme in het Westen zal zijn, hier een zodanig geestelijk en politiek klimaat te scheppen, dat dit vreedzaam samenleven aan hun vrijheidsverlangens beantwoordt. Er liggen hier taken van beslissende betekenis. De 20e eeuw kán worden de eeuw van het bedwingen der moderne militaire machtsmiddelen en van de bevrijding der gekleurde volken. Zij kan óók worden de eeuw van vernietiging en rassenoorlog. Het moderne socialisme kiest.

12 Karakter en roeping der partij (hoofdstuk VII)

Bij de artt. 51-54, het slothoofdstuk van het program, is niet zoveel toelichting nodig — althans niet voor de eigen partijgenoten. Toch kan het nuttig zijn enkele dingen nog eens te herhalen. Wij spraken van een 'modern' socialistisch denken ter onderscheiding van een 'klassiek', het is duidelijk, dat wij dan niet met een specifiek Nederlands, maar met een algemeen Europees verschijnsel te doen hebben: het denken der democratische socialisten beweegt zich in Scandinavië en Oostenrijk, in België en Duitsland en Engeland in dezelfde richting. Eenvoudig, omdat de maatschappij van nu een andere is dan die van de jaren rond 1860-1900, toen de socialistische partijen hun eerste vorm vonden. Wat toen als bevrijdend en bezielend inzicht werkte, kan nu verstarrend dogma zijn geworden.

En toch blijft het waardevol, niet alleen als een kwestie van piëteit tegenover de pioniers, maar ook zakelijk, dat wij uitspreken (art. 51): in zedelijke motieven en doelstellingen weten wij ons verbonden met de voorgangers, óók als wij hun 'leerstellingen' als te zeer aan hun tijd en maatschappij gebonden, niet meer hanteren. Het blijft ook ons gaan om radicale structuurverandering der maatschappij, om bevrijding

van de Arbeid, om vrijheid en gerechtigheid in wereldverhoudingen, om vrede. Wij weten — de ervaring zegt het overduidelijk — dat in ons levensbeschouwelijk verdeeld volk deze zedelijke doelstellingen en motieven en hun consequenties in een socialistische politiek verschillend worden gefundeerd: één groep zal ze aanvaarden als rationeel zonder meer, een andere als uitvloeisel van humanisme, nog een andere als consequentie van christelijk geloof. Het is een grote winst, reeds nu en voor de toekomst nog sterker, dat in Nederland een PvdA ontstaan is, die duidelijk uitspreekt, dat

zij het innig verband erkent tussen levensbeschouwing en politiek inzicht en het waardeert in haar leden als zij dit verband in hun politieke arbeid duidelijk doen blijken. (Artikel 53)

Het is een citaat uit het partijprogram, dat ik vet laat drukken... ten behoeve van die buitenstaanders en tegenstanders, die maar volhouden, dat er naast confessionalisme en neutralisme als grondslag voor een partij geen andere mogelijkheid is.

Die mogelijkheid is er wel, en zij heeft gestalte gekregen in de PvdA, nl. de **politieke** samenwerking binnen één partijverband tussen mensen van verschillende levensovertuiging.

Hiermee hangt samen de positie van de Werkgemeenschappen in de Partij. Zij hebben met 'verzuiling binnen de partij' niets te maken, zijn er veeleer het tegendeel van. De zin ervan is deze: de partij spreekt uit dat het politiek beleid en de politieke besluitvorming op positieve wijze wordt gediend, wanneer het gesprek tussen mensen van verschillende levens-overtuiging blijft voortgaan, en de levensbeschouwelijke groeperingen hun geestelijke bijdrage tot het geheel der socialistische beweging, praktijk en theorie, kunnen leveren. In het koor van socialistische stemmen behoren de verschillende levensbeschouwelijke groeperingen hun eigen geluid te doen horen — het is onze trots, dat dit in één organisatorisch partijverband mogelijk is geworden.

Ik voeg nog één opmerking toe. De Partij van de Arbeid heeft geen alle leden verbindende 'ideologie' in de zin van een samenstel van ideeën, waarden, normen, ontstaan in een sociaal-psychologische situatie van een bepaalde groep of klasse. Zij heeft echter wel gemeenschappelijke idealen en leeft uit een sterk sociaal idealisme. En al legt zij er nadruk op, dat politieke arbeid en strijd gericht moet zijn op zeer concrete, als men wil, nuchtere dingen: rechtvaardig loon, verzekering tegen ziekte, ongeval, invaliditeit, oude dag, het beschikbaar stellen van studiebeurzen voor jongens en meisjes uit arbeiderskring, woningbouw enz. — zij weet evenzeer dat haar strijd gevoerd wordt uit vurige begeerte om het mensenleven leefbaar te maken voor allen en dat de kracht van idealen blijken moet in de wil en het vermogen om de gegeven werkelijkheid te veranderen. Een begeerte om vrijheid en gerechtigheid te dienen kan uit verschillende levensbeschouwingen worden gevoed en brengt samen in één grootse politieke strijd, waar dan een sterke kameraadschap groeit tussen christenen en humanisten, gelovigen en ongelovigen.

Wij in de PvdA zijn er dankbaar voor, dat er in het politieke leven in Nederland, verstand als het was in de antithese: rechts (confessioneel) — links (paganistisch), eindelijk ruimte gekomen is en een socialistisch toekomstperspectief bezielend kan werken. Met dit perspectief in het hart gaat de PvdA eensgezind voorwaarts.

1633/93